

HEKA LÁSZLÓ

Az elfelejtett hédervári államférfi

ABSTRACT

The life and work of Count Károly Khuen-Héderváry (1849-1918), a Croatian minister and two-time Hungarian Prime Minister, was closely linked to Győr County, especially Hédervár. Born in Silesia, raised in Slavonia, then starting his career in Győr and developing in Zagreb and Budapest, the lawyer, politician and statesman spoke German, Hungarian and Croatian natively. He was connected to all three nations, although he always and without exception declared himself to be of Hungarian nationality. In terms of his political views, he can be said to be a conservative liberal, as he became a parliamentary representative of the Győr Sziget district in the colors of the Liberal Party at the age of 26, but at the same time he remained loyal to the court. After completing two three-year terms (1875-1881), the monarch appointed him the chief lord of Győr County in 1882. A year later, he took the seat of the Ban in Zagreb and ruled Croatia for twenty years. From there, the road led to the Prime Minister's cabinet, a position he held twice. In this study, we examine Bán's life path, his activities as a statesman, and the Croatian-Hungarian public law relations.

Keywords: Croatian Ban ■ first prime ministerial mandate ■ the bribery case ■ calm in Hédervár ■ second Khuen-Héderváry cabinet ■ National Labour Party

I. BEVEZETŐ

A Viczay család utolsó leszármazottjának és a vagyon örökösének, Viczay Héder grófnak végakaratóval egész vagyont Khuen Antal legidősebb fiára hagyta, vagyis unokatestvéröccsére, Khuen-Belasi Károly grófra. Csupán annyit kellett tennie, hogy a Belasi mellékneve helyett a Héderváry nevet vegye fel, valamint, hogy a Viczay család címerét egyesítse saját családjáéval. Viczay gróf 1873. december 23-án hunyt el, az örököse 1874-ben megkapta a királyi hozzájárulást az új névhez és címerhez, így létrejött a Khuen-Héderváry család. Ekkor a fiatal gróf a szlavóniai családi birtokáról átköltözött Győr megyébe. Gyorsan megnyerte az ottani emberek tetszését, országgyűlési képviselővé választották, ugyanakkor a király figyelmét is felkeltette. Az agilis fiatalember rövidesen megnyerte a valóságos belső titkos tanácsosi, valamint a csá-

szári és királyi kamarási címet. A főispáni kinevezést követte a báni megbízatás a forrongó és lázongó Horvátországba, ahol húsz évig maradt. Pályafutása csúcspontján két ízben (1903. június 27 – 1903. november 3. és 1910. január 17. – 1912. április 22.) betöltötte a magyar miniszterelnöki tisztséget. Tisza István kormányában vállalta (1904 márciusától 1905. június 16-ig) az ő Felsége személye körüli miniszteri tárcát. Háromszor választották meg Temesvár országgyűlési képviselőjének (1903-ban, 1904-ben és 1905-ben), emellett a főrendiház örökös tagja volt, és a horvát szábor virilista tagja.^[1] A Szabadelvű Párt megszűnését követően visszahúzódott hédervári birtokára, ahol nemcsak rendezte a tizenötezer kötetes könyvtárat és több tízezer darabos éremgyűjteményét, olvasott és kutatózott, hanem a Nemzeti Munkapárt alapításán fáradozott, és fogadta a pártszervezésében résztvevő magyarországi küldöttségeket. 1906-1907-ben átépítette a kastélyt, 1907-ben pedig egy betonhidat és 760 mm-es nyomtávolságú kisvasutat épített a Lébény-Mosonszentmiklós nagyvasúti állomástól Hédervárig.

Politikai szempontból Deák Ferenc követőjének tartotta magát. A kiegyezést mindenáron védte, a Függetlenségi és 48-as Pártot károsnak tartotta az ország jövőjét illetően. Ezért annak kormányzása idején visszavonultan élt hédervári kastélyában. A koalíciós kormány bukását örömmel fogadta, pártot alapított, miniszterelnök, majd a kormányzó párt elnöke lett. Az első világháború idején a Kárpát-bizottság elnöke volt, létrehozott egy egyletet a katonasírok rendezésére, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjának választották, a Jelzáloghitel Bank elnöke volt, haláláig vezette a Nemzeti Munkapártot. A király 1885-ben I. osztályú Vaskoronarenddel, majd 1891-ben Aranygyapjas renddel, végül 1910-ben a Szent István-rend nagykeresztjével ismerte el munkáját.

II. SZÁRMAZÁSA, A SZÜLETÉS HELYSZÍNÉVEL KAPCSOLATOS VITÁK

A Khuen család Dél-Tirolból, a mai olaszországi Bolzano régióból származik. A vezetéknevét vélhetően a „dem Kühnen” kifejezésből ered, amelyet a Termeno sulla Strada del Vino településen élő ősök kaptak meg, már a 13. század elején. A Belasi melléknevet a kihalt Belasi család után örökölte, annak birtokaival együtt.^[2] A Khuen-Belasi család több ágra szakadt. Az általunk górcső alá vett ág Mathias Khuen Belasi von Liechtenberg und Gandegg által 1640-ben megkapta a császári grófi címet (*Reichsgraf*), 1647-ben pedig magyarrá honosították.

A 18-19. században a Khuen-Belasi család központja a szlavóniai (Szerém vármegye, ma Vukovári-szerémi megye) Berzétemonostor (Nuštar) lett, majd Khuen-Belasi Károly mint a Viczay család örököse, 1874-ben a Belasi (néha magyarosan Bélási, vagy Belasy alakban fordul elő) helyett felvette a Héderváry melléknevet. Így lett ő a Khuen-Héderváry család alapítója.

[1] Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie.

[2] Brunner, 1925, 229.

Születési helye máig vitatott, mivel a hivatalos okiratokban a neves sziléziai fürdő, Gräfenberg (1947 óta Lázně Jeseník), szerepel, a sajtóorgánumban viszont gyakran fordult meg Berzétemonostor (Nuštar) neve is.^[3] Berzétemonostort nevezte meg születési helynek a „Magyarország és a nagyvilág” folyóirat,^[4] éppúgy, mint a „Budapesti Hírlap” is.^[5]

A hédervári gróf keresztelési anyakönyvi kivonata szerint a későbbi bán Carl Boromeus, Anton, Josef Maria Wilhelm Khuen-Belasi néven, 1849. május 23-án született, a sziléziai Gräfenbergben.^[6] Az ottani fürdőben az édesapja, Anton Khuen de Belassy zu Lichtenberg und Gondegg gróf már 1846. óta kezelte magát a hidroterápia alapítójának, dr. Vincenc Priessnitz keze alatt. A következő évben Anton gróf itt lakott már a feleségével, Izdenczy Angelika bárónővel együtt.^[7] Az anyakönyvi kivonatokból kiderül, hogy gróf Khuen és Izdency bárónő itt kötöttek házasságot, 1847. május 17-én, és a településen született (1848. április 1-jén) elsőszülött fiuk, Egon is. Ő örökölte volna a Viczay család vagyonát és a hédervári birtokot, de kétéves korában meghalt. Ezért került az elsőszülött-ségi jog az öccsére, Károlyra (Carl Borromei, olaszul: Carlo Borromeo, magyarul: Borromei Szent Károly). Mindkettőjüket a helyi Nagyboldogasszony-templom plébánosa, Gottfried Bude keresztelte meg.

A sziléziai születés ellenére a gróf a családi birtokon nevelkedett, Pécsen és Budapesten járta középiskoláit, majd a zágrábi jogi karon megkezdett tanulmányait Budapesten fejezte be. Zágrábban, majd a Szerémi vármegyén kezdte a jogászpályát a karrierjét. Ezután Győrben élt. 1874-ben megörökölte a Viczay család vagyonát és a Khuen-Hédervály család alapítója lett. Teleki Margit csillagkeresztes és palotahölgy grófnővel 1880. szeptember 6-án kötött házasságából három fiúgyermek született.^[8] Az elsőszülött Sándor (1881) és Károly (1882) Győrben születtek, de a másodsülött fiú 1886-ban, gyermekként meghalt Zágrábban. A zágrábi születésű, harmadsülött fiúgyermek is a Károly nevet kapta (1888).^[9] Mindkét, életben maradt fiú nagy karriert futott be (Sándor diplomata, ifj. Károly a II. világháború befejezéséig az ország egyik leggazdagabb földbirtokosa volt. Ekkor elkobozták hédervári birtokaikat). Mivel egyik fiú házasságában sem született gyermek, így Károly 1960-ban bekövetkezett halálával kihalt a Khuen-Hédervály család.

A Viczay családtól örökölt birtoka 28.803 kataszteri holdon terült el. Hozzá tartozott Orbánypusztá, Lószigetpusztá, Kisbodak, Arak, Remete, Novákpusztá, Nováksziget, Darnó, Zseli, Adolfmajor, Lipót, Bokrospusztá, Gombócospusztá

[3] Polić, 1900, 10.

[4] Magyarország és a nagyvilág, 49. sz., 1-2.

[5] Budapesti Hírlap, 1903, 331. sz., 1.

[6] Zemský archiv v Opavě. Sbíрка matrik Severomoravského kraje.

[7] A kezeltek listáján pozsonyi (pressburgi) földbirtokosként szerepel. Liste 1847. Nro. 49. 1133-34. sz. 1847. december 13-i bejegyzés.

[8] Pálosfalvi, 2013, 1-16.

[9] Vasárnapi Újság, 1903, 434-435.

(Moson vármegye), illetve Hédervár, Parázsszegpuszta, Ásvány, Szentpál, Dunaszeg, Ladamér, Zámoly, Újfalú, Szabadi, Patkányos, Öttevény, Öttevényisziget, Pilingérpuszta, Táplány, Hédermajor, Kisbaráti (Győr vármegye).^[10]

Khuen-Héderváry gróf a két fiára 11.694 hold birtokot hagyott, amelyet 1945-ben elkobozták tőlük. Sándor nevű fia diplomata, ifj. Károly pedig földbirtokos volt és a Főrendek Házának tagja.

III. A BÁN, AKI „PACIFIKÁLTA” HORVÁTORSZÁGOT

A magyar feliratú és címerű táblák kihelyezése a pénzügyi intézetekre Zágrábban lázadásba torkolt. A budapesti kormány döntését Pejacsevich László gróf horvát bán a kiegyezési törvénycikk (a magyar 1868:XXX. t.c.) megsértésének tartotta, mert az országban a horvát nyelv volt a hivatalos, így lemondott tisztéről.^[11] A lázadásnak Ramberg tábornok vetett véget, majd ismét visszaállhatott a törvényes állapot.^[12] Az új horvát bán nem kis meglepetésre a mindössze 34 éves győri főispán lett, aki nem élvezte sem a magyarok, sem a horvátok bizalmát. Budapesten a báni székbe egy keménykezű magyar államférfi kinevezését várták, Zágrábban pedig saját nemzetiségű arisztokratát.^[13] Khuen-Héderváry grófnak nem volt semmilyen támogatottsága Horvátországban, nem tartozott egyetlen horvát politikai párthoz sem, illetve nem rendelkezett megfelelő tapasztalattal a báni méltóság ellátásához. Ezért a magyar politikai körök megítélése szerint kinevezése nem eredményezhette a viszonyok rendezését. A horvát ellenzék már decemberben történő érkezése pillanatában gúnyosan „téli bánnak” nevezte el a bánt, azt sugallva, hogy a báni székben nem várja meg a tavaszt. Azonban az alábecsült hédervári gróf nem kis meglepetésre rövid időn belül „magáévá tette” az unionista Néppártot, és a horvátországi szerbeket megnyerve stabil kormányt biztosított magának. A nacionalista horvát Jogpárt idegennek (magyarnak) tartotta a bánt, akivel szemben a magyarosítás mellett a legnagyobb vád a szerbek kiváltságolására vonatkozott. A jogpártiak értelmezése szerint a kiegyezési törvénycikk politikai nemzetként csak a horvátot ismeri el, ezért a szerbeket ortodox vallású horvátoknak tartotta. A horvátországi szerbek azonban semmiképpen sem akartak lemondani a nemzeti identitásukról. Egyik részük az új bánnak lojalitást fogadott, másik részük viszont magyarelles magatartást tanúsított. Az 1881-ben visszacsatolt Katonai Határőrvidéken és Szerémségben a Szerb Királyság agitátorai toborzást folytattak az ottani szerbek körében, de a délszláv eszme is sok szerb számára vonzó volt. Mindkét mozgalom végső célja

[10] Néma, 2007.

[11] A Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgott (sic) közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről.

[12] Polić, 1901, 5.

[13] Budapesti Hírlap, 1883, 251. sz., 2.

a Monarchia délszláv lakta területeinek elcsatolása és a Szerb Királysággal való egyesülése volt.^[14] Ennek tudatában Khuen-Héderváry bán iparkodott elnyerni a szerbek lojalitását, amivel főként Szlavóniában járt sikerrel. A szerbek politikai súlya növekedett bánságának idején, mivel 1883-ban történt meg a Katonai Határőrvidék egyesülése Horvátországgal. Ezt megelőzően (az 1857. évi népszámlálás adatai szerint) Horvátországban 9,75% szerb lakott, illetve még 44,19% a határőrvidéken. A két terület egyesítése után Horvátországban a szerbek aránya 25-26%-ra nőtt, és ezt a ténytet Khuen-Héderváry nem hagyhatta figyelmen kívül. Tekintettel arra, hogy a horvát-magyar kiegyezés alapján a vallás és oktatás kérdése Horvátország belügyei közé tartozott, így a magyar törvények a Dráván túli területeken nem voltak hatályosak. Sem a nemzetiségi egyenjogúságról,^[15] sem a népiskolai közoktatásról,^[16] sem a görög-keleti vallásúak jogairól szóló magyar törvény nem volt alkalmazható Horvátországban.^[17] Mivel az ottani görögkeleti (zömében szerb) lakosság indítványozta jogi státusának rendezését, így született meg az ún. szerb törvény. A bán mint szabadelvű politikus fontosnak tartotta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában valamennyi nemzetiségi és vallási közösség tagja megkapja az egyenjogúságot, mert csak így várható el a lakosság lojalitása. A törvény értelmében a korábbi szerb határőrök (grancsárok) bizonyos vallási-oktatási kedvezményeket kaptak: a szerb nyelvű egyházi iskolák létesítését, a cirill betűk és nemzeti szimbólumok használatát, stb.^[18] Jóllehet, a megadott kedvezmények a bán számára csupán a nemzetiségi jogok biztosításának számítottak, a horvátok nagyon nehezteltek miattuk. Az 1868:XXX. tc. (A horvát-magyar kiegyezésről) öt paragrafusban rögzíti, hogy Horvátországban csak a horvát nyelv, a latin írás és a horvát nemzeti jelképek hivatalosak és használhatók, mégis, az ún. „szerb törvény” a szerbeknek külön jogokat biztosított.^[19] Khuen-Héderváry gróf ezzel megnyerte a szerbek jelentős részének támogatását, de még jobban ellene fordult a horvát nacionalisták zöme, valamint a jugoszláv eszmét hirdető horvátok és szerbek, illetve a Szerbiával való egyesülésről álmódó szerbek haragja. A felsoroltak közül egyik csoportnak sem felelt meg a tény, hogy „Khuen szerbjei” elégedettek lettek a jogállásukkal, ezért nem lehetett őket mozgósítani Szerbia érdekében, mint például a bácskai vagy a bánáti szerbeket.^[20]

A történetek után a bán szilárdan magához ragadta a hatalmat és két évtizedig uralkodott Zágrábban, a horvát ellenzék nagy csalódottságára. Az elégedetlenek

[14] Artuković, 2001, 18.

[15] 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában.

[16] 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

[17] 1868. évi IX. törvénycikk A görög-keleti vallásúak ügyében.

[18] Heka, 2017, 1722.

[19] Zakon od 14. svibnja 1887. ob uređenju posalah crkve grčko-istočne i o uporabi ćirilice u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Sbornik zakonah i naredaba valjanih za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Zagreb 1887.

[20] Rumenjak, 2000, 473-486.

felrótták neki, hogy autokratikus módszerekkel kormányozza az országot, a kiszolgáltatott tisztviselőkre és a szerbekre támaszkodva, hogy „a pesti kormány utasítására magyarosítást folytat”, magyar iskolát alapít Horvátországban, stb. Habár a horvát historiográfiában úgy olvasható, mintha ezek a vádak a két évtizedes tevékenységének összefoglalói lennének, valóban, e legtöbb, vele szembeni kifogást a Jogpárt már 1884-ben, vagyis bánága első évében foglalta össze. Tekintettel arra, hogy a magyar újságok rendszerint közölték a horvát ellenzéki lapok írásait, így Magyarországon elterjedt róla az a kép, hogy egy „erőskezű” politikus, aki „pacifikálta Horvátországot”. Khuen-Héderváry gróf az osztrákokkal és a horvátokkal kötött kiegyezési törvényekre építette politikáját, és azok betartásával igyekezett kormányozni az országot. Véleménye szerint a dualizmus volt a legjobb megoldás a monarchia valamennyi nemzete számára, amely főként az osztrákok, magyarok és horvátok érdekeit szolgálta. Ezért neheztelt a horvát–magyar kiegyezést el nem fogadó horvát ellenzékre, éppúgy, mint azokra a magyar politikai pártokra, melyek elvetették az 1867:XII. törvénycíkket. Főként Magyarországot tartotta emiatt veszélyben, mert az országban a magyar nemzet nem érte el a lakosság számának fele részét sem, a nemzetiségek pedig közismerten elvetették a magyar nemzeti eszme gondolatát. Vagyis, ha Magyarország sikerülne függetlennedni, akkor az területi vitákat és konfliktusokat szítana.

Sem a horvát, sem a magyar ellenzék nem értette a bán érvelését, hanem úgy tekintettek rá, mint Budapest (a horvátok) vagy Bécs (a magyarok) érdekeinek kiszolgálójára. A hédervári gróf pedig azt tartotta, hogy a dualizmust, az alkotmányt és a törvényeket el nem fogadó ellenzék az ország rombolója, amely „máshonnan kapott utasítások” alapján cselekedik. Habár ezt a nézetet többször kifejtette, főként Horvátországban, mégis, soha nem árulta el, kire gondolt, amikor az utasítások kibocsátójáról beszélt. Csak a horvátországi lázadással kapcsolatban fejtette ki, hogy azt nem Ausztriából irányították.

1. „A horvát nemzet eltiprója”

Ami Khuen-Héderváry bán személyének és tevékenységének leírását illeti, a horvát historiográfia e tekintetben szinte példa nélküli. Kifejezetten egyoldalú, csak negatív jelzővel illetik az egykori bánjukat. Azt állítják, hogy a hédervári gróf a nemzet eltiprója, legfőbb akadálya a horvátok fejlődésének, kibontakozásának, stb. Sőt, a tankönyvekben is vele kapcsolatban két olyan eseményre fektetik a hangsúlyt, amelyek lejáratták a személyét és a bánni intézményt is, melyre egyébként a horvátok oly büszkén tekintenek vissza. Az egyik a bán állítólagos fizikai bántalmazása a horvát szaborban, a másik pedig a magyar zászló meggyalázása a király 1895. évi zágrábi látogatásnál. Az első botrány 1885. októberében azzal kezdődött, hogy a bán a törvényhozás beleegyezése nélkül Magyarországra küldte az ún. kamarai okiratokat (13 láda, Horvátországra vonatkozó okiratról volt szó), melyeket Budapest elfoglalását követően Jellasics bán

1849-ben Zágrábba szállíttatott. Ezért a báni felelősségről szóló törvény alapján a jogpárti képviselők az országgyűlésben büntetőjogi felelősségre akarták vonni Khuen-Héderváry grófot, az 1870:VII. t. c. és az 1874. január 10-i horvát autonóm törvény megsértése miatt.^[21] Mivel a vita keretében incidensre került sor, a bán jóhírének védelme érdekében lefolytatott bírósági per keretében a renitens képviselőket börtönbüntetésre ítélték. Mégis, bánása idején a legnagyobb botrányt a magyar zászló elégetése okozta, 1895 októberében, a király zágrábi látogatása során. Valójában az egyetemisták nem a hivatalos nemzeti zászlót égették el, hanem egy piros-fehér-zöld színű szövetből összevert anyagot. Jóllehet ezt a tettet a bán politikája elleni tüntetésként valószínűsítették meg, azt valójában a magyar kormány elleni akcióként értelmezték.^[22]

IV. MINISZTERELNÖKI MEGBÍZATÁS

Khuen-Héderváry Károly 1903. június 27-én megbízatást kapott a kabinet összeállítására. Ezt megelőzően azonban a király már 1893 elején tudatta vele, hogy „legyen készen”, mert az első adandó alkalommal rábízta a magyar kormány vezetését.^[23] A következő évben megvalósulni látszottak az uralkodói ígéretei. Ugyanis 1894-ben az egyházi reformokról szóló törvényjavaslatot május 10-én, a névszerinti szavazásnál a Főrendek háza 140:118 arányban elvetette. A bán a törvény elfogadása mellett voksolt, tudván, hogy azokat az uralkodó „állami érdekek miatt” kész szentesíteni, valamint, tisztában lévén azzal, hogy majd tőle várják a törvények végrehajtását, mert már egy hónappal korábban Bécsben úgy döntöttek, hogy Wekerle helyébe ő lépjen. A törvényjavaslat visszautasítása veszélybe sodorta a Szabadelvű Párt fennmaradását, ami az udvarnak újabb gondot jelentett volna. Ezért írt Kállay Béni a király által kapott utasítás szerint, május 16-án a hédervári gróf barátjának: „Ő Felseége határozottan óhajtja, hogy a házassági törvényjavaslat a Főrendiházban a legközelebbi szavazásnál keresztülmenjen. Ő Felseége ezt tisztán politikai okokból óhajtja, hogy a mai zavaros helyzet végre tisztáztsék és a jövő elhatározások számára az út egyengettessék.”^[24] A Képviselőház a május 21-i szavazáson 272:104 szavazatarányban ismét elfogadta a törvényjavaslatot, majd azt visszaküldte a felsőházhoz.^[25] Ezúttal a Főrendek Háza 58. ülésén (1894. június 21-én) a mágnások és prelátusok szűk szavazattöbbséggel (128:124) elfogadták a polgári házasságról szóló 1894:XXXII. t.c.-et és az állami könyvvezetésről szóló 1894:XXXIII. törvényt.

[21] Stenografički zapisnici, 1885, 1015.

[22] Janjatović, 1997, 91-107.; Iveljić, 2008, 587-624.

[23] Tisza, 1923, 684.

[24] Tisza, 1934, 684.

[25] KN XVIII. k. 1892-1897. 1894-314. 345-454.

A történetek után, június 1-jén Ferenc József elfogadta a kormány lemondását, egyúttal Khuen-Héderváry Károlyt bízta meg az új kabinet megalakításával. Feladata volt egy új, kiegyezéspárti parlamenti többség létrehozása, mégpedig a Szabadelvű Párt konzervatív elemeinek és a Nemzeti Pártnak fúziójával. Kinevezését követően a horvát bán elutazott Budapestre, ahol szembesült azzal, hogy a Szabadelvű Párt továbbra is kitart Wekerle Sándor mellett. Ezért nem fogadta el a megbízatást, így Ferenc Józsefnek nem volt más lehetősége, mint megerősíteni Wekerle kormányát, majd december 9-én szentesítette az egyházi törvényt. Wekerle Sándor ennek fejében december 21-én lemondott.^[26] Távozásával ismét Khuen-Héderváry lett az egyik legesélyesebb kormányfőjelölt. Ezúttal maga a király is elutazott Budapestre (december 27-30.), de a szabadelvűek néhány prominens tagja elutasította Khuen-Héderváry gróf kinevezését. Ezért a bán ismét megírta Bécsbe, hogy nem vállalja a kormányalakítást, mire I. Ferenc József 1895. január 14-én báró Bánffy Dezsőre bízta a minisztertanács vezetését.^[27]

A bán szembesülhetett azzal, hogy Magyarországon szinte semmilyen támogatást nem élvez, azt hirdetik róla, hogy „horvát” és „grancsár”, azaz idegen, a magyar nemzeti érdekek kérdésében tartózkodó ember. Ez a megbélyegzés még évekig kísérte.

A sikertelen miniszterelnöki jelölés vélhetően megviselte a szlavón gróft, mivel egész januárban nem volt jelen a Saborban a költségvetési vitákon, ami a képviselők körében felvetette a kérdést, hogy kiürült-e a báni szék. Azonban 1895. február 22-én ismét részt vett a horvát országgyűlés munkájában. A kormányzást még szilárdabbá tette, és nemcsak Horvátországban mutatta erejét, hanem olykor a magyar kormánnyal is vitába szállt. Az ellenállást sokan a sikertelen miniszterelnöki kinevezéshez kötik, amely tovább erősödött a király zágrábi látogatásán történetekkel. Ezért azt Khuen-Hédervári Károly és Bánffy Dezső személyes konfliktusaként mutatják be.^[28] Jóllehet az ó-unionisták és a jogpártiak a magyar kormányfővel egyeztetve próbálták őt elmozdítani a báni székből, a paradigmaváltás leginkább annak tudható be, hogy 1894-ben pártjához csatlakozott Josip Pliverić és Nikola Tomašić, a zágrábi jogi kar nemzetközileg elismert szaktekintélyei, akik a horvát állami eszme megalkotói voltak.^[29] Ezért a Nemzeti Párt már nem képviselte a „magyaros” politikát, hanem Horvátország érdekeit.^[30]

Újabb miniszterelnöki megbízatást 1903-ban kapott, amikor Zágráb ismét lángokban égett, éppúgy mint húsz évvel korábban, amikor az egykori győri főispán odaérkezett.^[31] Az 1903. évi lázadás is a nyelv, a lobogó és a címer használatával volt kapcsolatos, mert a horvátok szerint Budapest kijátszotta a kiegyezési

[26] Hanák, 1959, 291-353.

[27] Ifj. Bertényi, 2015, 92.

[28] Katus, 2010, 317-327.; Ifj. Bertényi, 2003, 69-104.

[29] Gross, 1954, 223-249.

[30] Matković, 1996, 86.

[31] Heka 2016, 45.; Heka, 2016, 1065-1096.

törvénycikk rendeleteit. A MÁV a vasúti hivatalokra magyar nyelvű feliratokat és zászlókat helyezett el, ami tömegtüntetéseket eredményezett. A tüntetők megtámadták a magyar hivatalnokokat, kereskedőket, még a magyarul beszélő horvátországi zsidókat is.^[32] Válaszként a bán a csendőrség mellett a katonaságot is kirendelte a lázadás leverésére, így vér is folyt, a börtönök megteltek. A bán és rendszere elleni híresztelés keretében elterjedt az a hamis információ is, mely szerint a rögtönítélő bíróság húsz embert akasztatott fel retorzióként a magyar feliratok leszedése miatt, amiért Fiumében a hajókról leszedték a magyar lobogókat, Dalmáciában is magyarellenes és Khuen-Héderváry gróf elleni tüntetéseket szerveztek. Emellett a horvát kárvallottak anyagi támogatására egy külön bizottságot is létrehozta.^[33]

A horvát (déli) historiográfia bő egy évszázada megkérdőjelezhetetlen nézetként tanítja, hogy a horvát bán ennek láttán „megszökött Horvátországból”, hogy Ferenc József „mentette meg” a még nagyobb meggyaláztatástól és Budapestre helyezte át, stb.^[34]

1. A megvesztegetési botrány

Magyarországon korábban értesültek a bán jelöléséről, mint Zágrábban, és azt meg akarták akadályozni. Gabányi Miklós a Képviselőház május 27-i ülésén kérdéssel fordult a miniszterelnökhöz, melynek lényege arra irányult, miként és mikor számolják fel a horvátországi lázadást. Egyben felolvasta a magyar sajtóban megjelent írásokat arról, hogy Khuen-Héderváry gróf „folytatja a magyarellenes provokációkat a horvát képviselőivel”.^[35] A „Budapesti Hírlap” hazaárulással vádolta a bánt, akit a „bécsi udvar kedvencének” és a „horvát követelések szószólójának” nevezett.^[36] Emiatt ő „közveszélyt” jelent, főként, mert ő a magyar nemzet, a kormány és a Képviselőház fölött áll. Vagyis már a hivatalos kinevezése előtt Khuen-Héderváry grófot az országgyűlésben és a sajtóban bizalmatlansággal fogadták, éppúgy, mint hajdanán Zágrábban. Hugó Ignotus (valódi néven: Hugó Veigelsberg) leszögezte, hogy Budapesten anekdoták terjedtek arról, hogy mennyire járatlan az új miniszterelnök a magyar politikai élet kérdéseiben.^[37]

Csak I. Ferenc József bízott abban, hogy képes lesz rendezni a magyarországi viszonyokat, felszámolni az obstrukciót, mivel a magyar országgyűlés munkájának megbénítása az egész dualista rendszer működését veszélyeztette.

Habár a kormányalakítás előtt tárgyalt az ellenzék vezetőivel (Kossuth Ferenc, Komjáthy Béla és Justh Gyula megerősítették őt, hogy létrejöhet a komp-

[32] Dobrovšak, 2005, 636.; Horvat, 1989, 252.

[33] Trumbić, 1936, 66.

[34] MNL OL MJ K27 - 1903. 06. 17. (25. ülés) 19. A horvát országgyűlés elnapolása (HSzDM).

[35] KN, 1901. XVI. k. 1901-280. 1903 május 27-én, szerdán.

[36] Gratz, 1934, 406.

[37] Ignotus, 1910, 13.

romisszum), mert az obstrukciót nem szándékozott erőszakkal letörni, azok később nem tartották magukat a megállapodáshoz, mert azt a Függetlenségi Párt tagsága elutasította.^[38] A kormányfő nem élvezte a kormánypárt bizalmát sem, az ellenzék hátat fordított neki, ahogy a sajtó is. Ilyen körülmények közepette ült a miniszterelnöki székbe a bemutatásakor, június 27-én. Kormányában megtartotta a Széll-kabinet legtöbb miniszterét, és annak politikáját is folytatta. Saját kezében tartotta a királyi személye körüli és a belügyi tárcát (ez utóbbi volt a kedvenc reszortja, Tisza Kálmán is hajdanán a kormányában ezt a minisztériumot szánta neki, mielőtt bán lett). A horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszternek barátját, Nikola Tomašićot nevezte ki.^[39] A szokásoknak megfelelően, a királyi kinevezést a volt miniszterelnök jegyezte ellen, így Széll Kálmán június 27-én (szombaton) ennek eleget tett.^[40] Khuen-Héderváry gróf lett a minisztertanács elnöke és egyben a belügyminiszter és a király személye körüli miniszter. Másnap a kormány letette az esküt, a miniszterelnök pedig bemutatta Pejacsevics Tivadar grófot, aki utódja lett a báni székben. A hédervári gróf legfőbb feladataként az alkotmányos élet visszaállítását és az obstrukció felszámolását tartotta, de erre nem volt esélye, mivel ő lett az egyetlen kormányfő, kinek lemondását már a miniszterelnöki szék elfoglalása és programjának bemutatása előtt kezdeményezték. A Képviselőházban június 30-án, kedden jelent meg először miniszterelnökként. A viták során Pichler Győző „szégyennek” nevezte Tomassich Miklósnak (Nikola Tomašić) a báni kinevezését, tekintettel a korábbi, horvát érzelmű képviselőházi beszédeire. Ennek megerősítésére a szélső baloldal „Živio” („Éljen!”) felkiáltásokkal üzente, hogy a magyar országgyűlésben a horvátok „átvették a hatalmat”. A ház elnöke felhívta a figyelmet, hogy a Képviselőházban csak a horvát képviselőknek van joguk felszólalni horvát nyelven, ami nagy lármát eredményezett. A jegyzőnek a bekiabálások ellenére sikerült felolvasni a királyi leiratot Khuen-Héderváry gróf báni méltóságából való felmentéséről és a magyar miniszterelnöki kinevezéséről. A július 2-i viták keretében felróták neki, hogy nem ismeri a magyar országgyűlés működését, mert „más iskolába járt”, és a „horvát modellt” követi.^[41]

Július 6-án, a Képviselőház 299. ülésén Lengyel Zoltán azzal vádolta a hédervári grófot, hogy húszévnnyi bánása alatt, Zágráb és Bécs érdekeit kiszolgálva, bebörtönzésekkel, hóhérokkal és más módon gátolta a vallás-, a szólás- és a gondolatszabadságot, az alkotmányos jogokat. Kiemelte, hogy a horvátok ezt a bánásmódot már érezték saját bőrükön, de ő nem szeretné, ha a miniszterelnök Magyarországon is ilyen eszközöket venne igénybe. Mivel a kormányfő nem a haza szülötte, így nem fogja a magyar érdekeket képviselni, hanem az udvarét.

[38] A miniszterelnök megígérte, hogy a kormány visszavonja az újonclétszám felemeléséről szóló javaslatát, amennyiben az ellenzék nem akadályozza meg a rendes újonckontingens megszavazását.

[39] Heka, 2019.

[40] MNL OL K 26-1904-III—3417. Széll Kálmán előterjesztése Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökké történő kinevezéséről. 1903. június 27.

[41] KN, 1901. XVII. k. 1901-297. 1903. július 2-án, csütörtökön.

Erre utal az is, hogy legfőbb feladatának tartotta a legközelebbi barátjának, Tomasicsnak a miniszteri székbe ültetését, „aki pedig Pliverić iskolájában neveltetett”.^[42] Josip Pliverić a horvát állami eszme kidolgozója és népszerűsítője volt a horvát szaborban, a magyar országgyűlésben, illetve jogtudósként Európa-szerte. Azt állította, hogy a kiegyezési törvény alapján Magyarország és Horvátország reáluniót alkot, vagyis ellenezte az egységes magyar állam eszméjét.^[43] Pliverić csatlakozása Khuen-Héderváry politikájához szakadáshoz vezetett a Nemzeti Párton belül, így több neves régi unionista (ún. ó-unionista) kilépett a pártból,^[44] és a jogpártiakkal, valamint a magyar kormánnyal együttműködve, sikertelenül próbálta megdönteni a bán hatalmát. Ezután a Nemzeti Pártban egyre erősebben érvényesültek Pliverić reálunióra utaló nézetei.^[45] A lengyel képviselő vitájában hozzátette, hogy nem rója fel a kormányfőnek azt, hogy érzelmileg Horvátországhoz kötődik és „nem beszél jó a magyar nyelvet”, mert a kiegyezési törvénycikk szerint horvátul is beszélhet.^[46] Az ebbéli lejáratást másnap Ráth Endre folytatta, kiemelve, hogy a kormányfő nem beszél jól magyarul, ami „fájdalmas” Magyarország szempontjából, de a közjogi kérdésekben is gondot okozhat, mert nem biztos, hogy „tudja minden kifejezésnek a jelentését”.^[47] A nyelvtudás hiányosságaira utalt (a július 13-iki ülésen) Marjay Péter is, aki közbeszólt a miniszterelnök beszédének elején, kérve, hogy szónoklatát „helyes magyar nyelven” próbálja előadni. Horvát Gyula még inkább támadta őt ad hominem, amikor „lefordította” neki Marjay képviselő szavait. Bekiabálásával felháborította a kormánypárti képviselőket, akik hangosan helytelenítették az ellenzékiek magatartását.^[48] Khuen-Héderváry Károly kiálta ezeket a szavakat. Eötvös Károly leírása szerint a miniszterelnök szelíd természetű, „sima modorú” ember, kinek „az emberekkel való érintkezése szerény és kellemes”.^[49] Tisztában volt azzal, hogy a helyzete nem könnyű, ezért törekedett megegyezésre jutni az ellenzék befolyásos elemeivel, vagy legalább „lehuíteni harcos hevüket”. Más kortársa is úgy ítélte meg, hogy az új miniszterelnököt a nyugodtság és arisztokrata viselkedés jellemezte, melynek keretében mindig megőrizte a hidegvérét. Mikszáth Kálmán beszámolt arról, hogy nála felfedezhető a „Tisza-iskola” legfőbb jellege: nem siet, nem haragszik, nem csodálkozik.^[50] Mikszáth az országgyűlésen látta, hogy a miniszterelnök túri a sértéseket, csendesen ült a teremben, rezdületlen arccal, csak időként erősen bepírult némely megjegyzésekre.^[51] Azon-

[42] KN, 1901. XVII. k. 1901-299. 1903 Julius 6-án, hétfőn.

[43] Holjevac, 2008, 57-65.

[44] Obzor, 153, 2.

[45] Pliverić, 1886; Pliverić, 1887.

[46] KN, 1901. XVII. k. 1901-299. 1903 Julius 6-án, hétfőn.

[47] KN, 1901. XVII. k. 1901-300. 1903 Julius 7-én, kedden.

[48] KN, 1901. XVII. k. 1901-306. 1903 Julius 13-án, hétfőn.

[49] Eötvös Károly munkái, 1909, 12.

[50] Vasárnapi Újság, 30. sz., 498.

[51] Vasárnapi Újság, 26. sz., 417.

ban a kormányfőt is váratlanul érte a július 29-i esemény, amikor Papp Zoltán (az obstrukció egyik vezetője) a Képviselőház ülésén közölte, hogy megvesztegetés érte.^[52] Jóllehet erről a botrányról már előző nap értesítette a pártját, mégis, a párttársai a Képviselőházban eljátszották a meglepettséget és a felháborodást. Céljuk a miniszterelnök leváltása volt, ami végül meg is valósult. Az ügy kivizsgálása érdekében a Képviselőház felállított egy parlamenti bizottságot.^[53] A vizsgálóbizottság augusztus 26-án benyújtotta a jelentését, amely szerint a minisztertanács elnöke nem vett részt a megvesztegetésben.^[54] Sőt nem is tudott róla, így semmilyen felelősség nem terheli.^[55] Időközben gróf Szapáry László fiúmei kormányzó bevallotta, hogy a megvesztegetésért őt terheli a felelősség.^[56] Azonban a Képviselőház mentelmi bizottságának döntésére még jó ideig várni kellett, végül az is megállapította, hogy az akkor már volt kormányfő nem sértette meg Papp Zoltán mentelmi jogát, így „ez ügyben a további intézkedésnek szüksége fenn nem forog”.^[57]

I. Ferenc József augusztus 6-án magához hívatta Khuen-Héderváry gróft, aki elutazott Bad Ischlbe és ott felajánlotta lemondását.^[58] A minisztertanács az augusztus 8-án 17 órai kezdéssel megtartott ülésén lemondott.^[59] Két nappal később, a képviselőházi ülésen Khuen-Héderváry gróf kormányának lemondását azzal indokolta, hogy nem volt képes biztosítani az országgyűlés és az ország zavartalan működését, a költségvetés elfogadását.^[60]

A király kereste az utódját, de végül ismét a hédervári gróft jelölte kormányfőnek. Azonban, mielőtt szeptember 22-én sor került volna az újabb kinevezésre, ismét kellemetlen hír lepte meg a miniszterelnököt. Ugyanis I. Ferenc József szeptember 16-án, a galíciai Chlopy-ban megtartott hadgyakorlaton parancsot adott ki, amelyben a hadsereg egységének és közösségének fontosságát emelte ki. Abban egyértelművé tette, hogy nem fogadja el a magyarok által kívánt véderőreformokat. Emellett, a parancs német nyelvű szövege a monarchia „két részéről” és nem pedig két országaról beszélt, amit szintén sértésnek vettek Budapesten.^[61] A chlopy-i parancs hazánkban nagy vihart kavart, így, habár a miniszterelnök a szeptember 24-iki képviselőházi ülésén megkapta az újabb

[52] KN, 1901-1905. XVIII. k. 319. 1903. július 29.78-113.

[53] Ferdinándy, 1903, 422-433.

[54] KI, 1901. XXIX. k. 413-433. sz. 1901-421. sz. A képviselőház által kiküldött vizsgáló-bizottság jelentése, a háznak tudomására hozott politikai vesztegetések ügyében.

[55] KI, 1901-1906. 1901. XXXV. k. 1901-660. A képviselőház mentelmi bizottságának jelentése, a gróf Khuen-Héderváry Károly országgyűlési képviselő terhére bejelentett mentelmi jogsértés ügyében. 640-680.

[56] Ld. Cieger, 2011; Cieger, 2005.

[57] Budapesti Napló, 213. sz., 4.

[58] MNL OL K 26-1904-III-3417. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök lemondásának előterjesztése. 1904. augusztus 6.

[59] MNL OL K 27.1903. augusztus 8./1. - A kormány lemondása.

[60] KN, 1901-1905. 321. országos ülés. XVIII. köt. 1903. augusztus 10.

[61] Urbanitsh – Rumpler (Hrsg.), 2000, 527.

kormányalakítási megbízását, mégis, az elégedetlenkedők tábora tovább nőtt. Szeptember 29-én, a Képviselőház rendkívüli ülésén a kormányfővel szemben bizalmatlanságot szavaztak a saját párttársai is.^[62]

A király október 6-án elfogadta lemondását. Utóda Tisza István gróf lett, aki szabad kezet kapott az obstrukciót leveréséhez, akár erőszak útján is.^[63] Khuen-Héderváry gróf rövid tartamú, botrányokkal, bizalmatlansággal, vádaskodásokkal terhelt első miniszterelnökségi megbízatása november 3-án ért véget.^[64] A hercehurca vélhetően pszichésen is hatott a lemondott kormányfőre, aki a Képviselőház 379. országos ülésén, egészségügyi okokra hivatkozva kérvényezte a kétéhetes pihenőt, amit a Ház engedélyezett számára.^[65] Azonban mivel Tisza István gróf felkérte a király személye körüli miniszteri tisztre, az ellenzékiek emiatt is tiltakoztak, de sikertelenül. Tisza István gróf kormányának bukása és a Szabadelvű Párt feloszlata után a hédervári gróf visszavonult a politikából, és hédervári birtokán élte napjait.^[66] Zárkózott típusú ember volt, szívesebben időzött a hédervári kastély kertjében és tizenötezer kötetes könyvtárában, ahol rendszerezte a könyvgyűjteményét, olvasott, főként történelmi jellegű munkákat.^[67]

V. KHUEN-HÉDERVÁRY GRÓF MÁSODIK KORMÁNYA

Tomasics Miklóssal folytatott levelezéséből kitűnik, hogy Alois von Lexa Aehrenthal báró közös külügyminiszter 1909. szeptember 9-én kelt levélben utasította arra, hogy ideiglenesen (1910 márciusáig) vegye át a magyar kormány vezetését. Miután Wekerle Sándor lemondott 1909. szeptember 28-án, a király 1910. január 11-én Khuen-Héderváry grófnak adott megbízatást az új kormány összeállítására, majd január 17-én megerősítette a kabinetjét.^[68] A miniszterelnök magának hagyta meg a belügyminiszteri, a király személye körüli miniszteri és a horvát-szlavón-dalmát miniszteri tárcát.^[69] A Képviselőházban január 24-én mutatkozott be az új kabinet, amelyet a parlament nem támogatott, mivel továbbra is a koalíciós kormányt alkotó pártok képviselői voltak többségben.^[70]

A kiváló szervező hírében álló miniszterelnök a horvátországi tapasztalatokra építve (ahol egy már meglévő pártot átalakított saját elvárásai szerint) létrehozta a Nemzeti Munkapártot, Tisza István gróf és még jónéhány korábbi

[62] KN, 1901-1905. XVII. k. 1903-323. 1903. szeptember 29.

[63] Soós, 2018, 81.

[64] Budapesti Közlöny, 1903. nov. 4. Gróf Tisza István miniszterelnökké történő kinevezése.

[65] KN 1901. XXII. k. 1901-379. 1904. január 19., 35.

[66] Karaula, 2022. 12. sz. levél kelte: „Hedervar Győr-megye 17/IX 905.”

[67] Závodszy, 1920; László, 1990, 184-189.

[68] Pölöskei, 1963.

[69] KN 1906. XXVI. k. 1909-465. 1909 december 17-én, pénteken, 20.

[70] KN 1906. XXVI. k. 1909-471. 1910 január 24-én, hétfőn, 82.

szabadelvű pártársával együtt. A február 19-én megalakult párt az 1910 júniusában megtartott választásokon elsőpró győzelmet aratott, 256 mandátumot (61,98%) szerezve. Jóllehet, a képviselőket ötéves mandátumra választották meg, de az Első Világháború kitörése miatt Az országgyűlés tartamának kivételes meghosszabbításáról szóló 1915. évi IV. törvény nyolc évre meghosszabbította a képviselők mandátumát.^[71] Ezért ez lett az utolsó országgyűlési választás az Osztrák-Magyar Monarchia idején, a Nemzeti Párt pedig Khuen-Héderváry, majd Tisza István ugyanazon évben történt halálával megszűnt létezni 1918 végén. Khuen-Héderváryt és Tisza gróft a politikai nézetek mellett rokoni szálak is fűzték egymáshoz, hiszen Tisza István édesanyja az egykori horvát bán feleségének, Teleki Margitnak a nagynénje volt.^[72] A szlavóniai származású mágnás kevés embert mondhatott barátjának. Tisza mellett közéjük tartoztak Kállay Benyamin közös pénzügyminiszter és bosznia-hercegovinai kormányzó, Kálnoky Gusztáv gróf közös külügyminiszter (1881-1895), Erdődy István gróf és Tomasics Miklós.

Második kormányzása idején már érett államférfiként vezette az országot. Első lépéseinek egyike a Horvát-Szerb Koalícióval (HSZK) való megegyezés volt. Ezt azzal magyarázta, hogy Horvátország „alkotmányos tényező”, de a valóságban ezzel a lépéssel a horvátok és a szerbek jelentős részét ismét maga mellé állította.^[73] Az egyezség szerint a HSZK a magyar országgyűlésbe a horvát száorból az uniópárti politikusokat küldi, akik szavazatukkal a kormányt támogatják.^[74] Ennek fejében a miniszterelnök megígérte, hogy Horvátországban leváltatja mindazokat a személyeket, akiket a HSZK kifogásolt. Mivel többnyire az ó-unionistákról volt szó, akik lojálisak voltak a Függetlenségi Párt vezette korábbi magyar koalíciós kormányhoz, ezért a kormányfőnek az alku elfogadható volt. A horvátokkal való megegyezést nagy sikernek könyvelte el, mert saját tapasztalata alapján tudta, mekkora nehézséget okozhat Horvátország az egész állam működésére. Ismételten kiemelte, hogy a kiegyezésen alapuló állami rendszer a legjobb megoldás minden nemzet és nemzetiség számára. A HSZK-nak adott ígéret végrehajtását barátjára, Tomasics Miklóstra bízta, aki első kabinetjében (1903. június 27. és november 3. között) a horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter volt, a második kabinetje idején pedig horvát bán. Tomasics kilenc nyelven beszélt, a zágrábi Universitas jogászprofesszora volt, 1897/98-ban a Jogi Kar dékánja, a Képviselőházban 1893 óta a horvát frakció vezetője, 1906-tól a horvát Nemzeti Párt elnöke.^[75] Jóllehet Khuen-Héderváry gróft példaképnek, mentorának tekintette, de a HSZK-val nehezen boldogult, mert az általuk leváltani kijelölt személyek közt több kiváló szakember is volt. Mivel azok elmozdításával nem

[71] Dobszay – Estók – Salamon, 1998, 102.

[72] Gróf Khuen-Héderváry családja. Vasárnapi Újság, God. 50., br. 27. Budapest, 5. srpnja 1903. 441.

[73] KN 1906. XXVI. k. 1910-19. 1910 Julius 21-én, csütörtökön, 306.

[74] MNL OL MJ K27 - 1910. 01. 27. (4. ülés) 2. Megegyezés a Horvát-Szlavon országgyűlés koalíciós pártjaival (ME).

[75] A horvát alkotmány- és jogtörténet egyik alapítója. Ld. Tomašić, 1910.

értett egyet, és főként nem akart kegyelmet gyakorolni a Szerb Királysággal való kémkedés miatt vádlottakkal, ezért 1910 júliusában felajánlotta lemondását.^[76] A hédervári gróf viszont ragaszkodott a barátjához és nem fogadta el a távozását. Sőt, Tomasics kérésére a minisztertanács feloszlatta a Sabort.^[77]

Khuen-Héderváry gróf kétévi kormányzásának egyik nagy vívmánya a Polgári perrendtartásáról szóló törvény létrehozása. Annak kidolgozása Plósz Sándor akadémikus munkája, aki törvényjavaslatát 1910. november 16-án mutatta be az országgyűlésben.^[78] Mivel az ellenzék nem akarta elismerni, hogy ez az igen sikeres törvény Khuen-Héderváry kormányának érdeme, ezért azonnal „Plósz PP-jének” nevezték el, és máig is így szokás emlegetni.^[79] A törvényt 1911. január 8-án szentesítette a király, majd egy héttel később kihirdették „az 1911. évi I. törvénycikket a polgári perrendtartásról”.^[80] Az év májusában a miniszterelnök benyújtotta a véderőtörvényt is, amely ismételten obstrukcióhoz és ex-lex állapothoz vezetett.^[81] A törvényjavaslatról a képviselőház 1911. július 17-től 1912. június 4-ig tárgyalta.^[82] A törvény elfogadása viszont már a kormányfő lemondása (1912. április 12-én) után történt. Annak előzménye az volt, hogy Khuen-Héderváry gróf az ellenzéki obstrukciót kifárasztással próbálta megoldani, de ebben nem járt sikerrel.^[83] Az ellenzéki vezetőkkel folytatott tárgyalásai sikertelenek maradtak, és mivel erőszakot nem akart alkalmazni, ezért nem volt más megoldása. Ebből is látszik, hogy jóllehet elterjedt vélemény szerint Khuen-Héderváry és Tisza István egyaránt hűségesen követték Tisza Kálmán „kemény” módszereit, ez valójában nem teljesen igaz. A hédervári gróf inkább kereste a kompromisszumot és nem volt olyan határozott, mint a két Tisza. Még egy jelentős különbség volt közöttük: Khuen-Héderváry síkra szállt a nemzetiségek jogaiért, mert a magyarság arányát figyelembe véve, tisztában volt azzal, hogy csak elégedett nemzetiségekkel tartható fenn a magyar állam. Fiának szavai szerint elszigetelődött a „sovinizmustól”, amely Magyarországon érezhető volt. Még a legközelebbi barátja, Tisza István sem értette politikájának ezen szegmensét, ő is „a magyar szupremációt támogatta”.^[84]

[76] MNL OL MJ K27 - 1910. 07. 20. (26. ülés) 45. Dr. Tomassich Miklós horvát-szlavón-dalmát bán lemondása (ME).

[77] MNL OL MJ K27 - 1910. 08. 06. (28. ülés) 29. A horvát-szlavón-dalmát országgyűlés feloszlata (HSzDM).

[78] KN 1910-36. 1910 november 16-án, szerdán. A polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslat tárgyalása, 68-72.

[79] Antal, 2013, 9-20.

[80] 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról.

[81] KN 1910. VIII. k. 1911. május 23–június 19. 1911-163. 1911 május 23-án, kedden. A honvédelmi miniszter előterjesztései.

[82] KN 1910. X. k. 1911. július 17–augusztus 30. 1911-199. 1911. évi Julius hó 17-én. A véderőről szóló törvényjavaslat tárgyalása.

[83] KN 1910. XV. k. 1912. február 12–március 8. 1910-344. 1912. február 15-én, csütörtökön. A véderői javaslat általános tárgyalásának folytatása, 7.

[84] Kornitzer, 1940, 224.

Lemondását követően továbbra is számottevő tényező maradt, mint a kormányzó Nemzeti Párt elnöke, illetve mint Balkán-szakértő.^[85] Ez utóbbi tekintetben ő is tévedett, akár Tisza István. Mindketten elhitték a HSZK látszólagos lojalitását, nem vették komolyan a magyarelles hangulat egyre nagyobb erősödését.^[86] Horvátországban a monarchia fenntartását a nacionalista jogpártiak támogatták és nem pedig a HSZK, de ezt a magyar kormányfő nem tudta felismerni.^[87] Csak későn jött rá, hogy a HSZK két szerb vezetője – Svetozar Pribičević és Dušan Popović – félrevezették, valódi céljük a Szerb Királysággal való egyesülés volt. Tisza és Khuen-Héderváry grófok ellenezték az I. Világháború kitörését és az ország területi gyarapítását, mert abban Magyarország vesztét látták, mivel az a nem magyar ajkú lakosság növelését jelentene. A kormányfő minden fontos kérdést megtárgyalt pártjának elnökével, és gyakran hasonlóan ítélték meg a dolgokat. Ez történt meg a bécsi udvar Khuen-Héderváryhoz intézett azon felkérésével is, hogy Szerbia további sorsára vonatkozólag javaslatot tegyen.^[88] A hédervári gróf az 1915. december 10-i keltezésű, német nyelvű kéziratban kifejtette, hogy nem javasolja Szerbia hozzácsolását Ausztria-Magyarországhoz, mert a Belgrádtól délre eső területen „keleti kultúrát, szokásokat, szemléletet követő” nép él. Annak világnézete nem kompatibilis a nyugati civilizációhoz és kulturális tradíciójához, ezért sem lakosságcsere, sem kolonizáció útján nem lehetne az ottani szerbeket beépíteni a nyugati világba (*streng orientalischen Anschauungen und Kultur Bestrebungen huldigender und deshalb der Monarchie fremder Elemente eingeschoben würde*). Ezért az elfoglalt országból csak Belgrád és a Dunamellék szűk sávját javasolta megtartani.^[89]

VI. ZÁRSZÓ

1916-ban nagy fájdalommal búcsúzott el mentorától, I. Ferenc Józseftől.^[90] Azt, hogy az udvaron, főként a királyi családban mennyire tisztelték, tanúsítja IV. (Boldog) Károly döntése, hogy őt nevezze meg az első királyi biztosnak a koronázási szertartáson (1916. december 23-30). Két évvel később (1918. február 16-án) Budapesten meghalt Khuen-Héderváry gróf. Temetése 1918. február 20-án történt meg Héderváron, a Boldogasszony-kápolnában, ahol családi sír-

[85] Pölöskei, 1999, 47-55.

[86] Bulić, 2012, 443.

[87] Tonelli, 1941, 82.

[88] Gróf Tisza István összes munkái. IV. k. 345. 1469/6. Gr. Khuen-Héderváry Károly nyug. miniszterelnök, o. képviselő észrevételei a megszállott szerb területek jövője tárgyában tett 1444. sz. előterjesztésre.

[89] Gróf Tisza István összes munkái. IV. k. 74. 1469/α. Daruváry Géának, a kabinetiroda főnökének. 1915 december 29.

[90] Magyarország, 1916, 3.

ban nyugszik. Temetésén jelen volt az állami és politikai elit krémje, beleértve Tisza miniszterelnököt is. Megemlékeztek az életpályájáról, arról, hogy horvát bán, két ízben magyar miniszterelnök, továbbá győri főispán, az MTA tiszteletbeli tagja, a Nemzeti Párt elnöke, valamint Zágráb, Varasd és Győr tiszteletbeli polgára volt. Hűszéves bánága alatt modernizálta Horvátországot, kiépítette igazságszolgáltatási és közigazgatási rendszerét, fejlesztette gazdaságát (több gyár és pénzügyi intézmény alakult meg bánága idején), elősegítette a kulturális fejlődését (számos zágrábi közintézmény felépítése a nevéhez kötődik).

Khuen-Héderváry Károly gróf a dualizmus korszakának egyik legjelentősebb politikusa volt Horvátországban és Magyarországon.

IRODALOM

- Antal Tamás (2013): A községi bíraskodás és az 1911. évi Polgári perrendtartás. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon. V. Szegedi Jogtörténeti Napok*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged.
- Artuković, Mato (2001): *Srbi u Hrvatskoj. (Khuenovo doba)*. Hrvatski institut za povijest Osijek. Slavonski Brod.
- Bertényi Iván, ifj. (2003): Kérlelhetetlenül. Bánffy Dezső nemzetiségi politikája. In: *Pro Minoritate*. Tavasz.
- Bertényi Iván, ifj. (2015): Magyar-horvát közjogi és politikai viták a századfordulón. Bánffy Dezső intrikái Khuen-Héderváry Károly horvát bán ellen. In: Fodor Pál – Sokcevitcs Déns (főszerk.): *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történelemtudományi Intézet, Budapest.
- Brunner, Otto (1925): Zur ältere Geschichte der Khuen von Belasi. In: *Festschrift zu Ehren Emil von Ottenthals*. Wagner Verlag, Innsbruck.
- Bulić, Ivan (2012): Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvoga svjetskog rata. In: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 44. No. 2.
- Cieger András (2011): *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországnán*. Napvilág Kiadó Kft., Budapest.
- Cieger András (2005): A vizsgálóbizottság és a nyilvánosság. In: *Médiakutató*. 2025/02. (Elérhető: https://www.mediakutato.hu/cikk/2005_02_nyar/08_vizsgalobizottsag/. Letöltés ideje: 2023. IV. 28.).
- Dobrovšak, Ljiljana (2005): Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903.-1904. In: *Časopis za suvremenu povijest*. No. 3/2005.
- Dobszay Tamás – Estók János – Salamon Konrád (1998): *Tisztelt Ház!: A magyar országgyűlések története 1848–1998*. Puskás Tivadar Távközlési Technikum, Budapest.
- *Eötvös Károly munkái* (1909) XXIV. kötet. Révai Tetsvérek, Budapest.
- Ferdinándy Gejza (1903): Parlamenti vizsgáló-bizottság és az országgyűlési tagok megvesztegetésének büntetethetősége. In: *Jogállam*. 7. füzet. Budapest.
- Gratz Gusztáv (1934): *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918*. I. köt. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Gross, Mirjana (1954): Propast starounionističke stranke u svijetlu izvještaja Mirka Bogovića. In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti JAZU*, Vol. 1.

- Hanák Péter (1959): Iratok az 1894-95. évi magyar kormányválság történetéhez. In: *Történelmi Szemle*. 2. évf., 3-4. sz.
- Heka László (2016): Khuen-Héderváry Károly horvát bán és magyar miniszterelnök a horvátok szemében. In: *Forum Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica*. SZTE Egyetemi Kiadványok, Szeged.
- Heka, Ladislav (2016): Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati. In: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 37., br. 3.
- Heka, Ladislav – László (2019): *Hrvatsko-ugarska nagodba. Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*. Srednja Europa, Zagreb.
- Heka, Laslo (2017): Grof Karlo Kun Hedervari (Karlo Khuen-Héderváry) i Srbi u Ugarskoj i Hrvatskoj. In: *Zbornik radova Pravnog fakulteta*. Vol. 51, no. 4.
- Holjevac, Željko (2008): Pravo u službi nacionalnog pokreta: Josip Pliverić o pravnoj prirodni hrvatsko-ugarske 'državne zajednice' u doba dualizma. In: Marijana Marinović (ur.): *Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, Zagreb, 57–65.
- Horvat, Josip (1989): *Politička povijest Hrvatske I*. Binoza-Svjetski pisci, Zagreb.
- Ignatus Hugo (1910): A politika mögöl – Khuen gróf – Jegyzetek. In: *Nyugat*. 1910/13. sz.
- Iveljić, Iskra (2008): Od uza Sudbenog stola do turneje po Rusiji. Nepoznata pisma Josipa Henneberga iz 1894.-1897. In: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 40. No. 2.
- Janjatović, Bosiljka (1997): Sudski procesi zagrebačkim studentima u studenom 1895. In: *Historijski zbornik*. 50.
- Karaula, Željko (2022): *Korespondencija Khuen – Tomašić*. Zavod HAZU u Bjelovaru. Knjiga 18. Zagreb-Bjelovar.
- Katus László (2010): Bánffy Dezső miniszterelnök és Khuen-Héderváry Károly horvát bán „párviadala”. In: *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves*. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Budapest.
- Kornitzer Béla (1940): *Apák és fiúk. Nagy magyar értékeink – ahogyan fiaik látják*. Első kötet. Széchenyi Irodalmi és Művészeti R.T. Kiadása, Budapest.
- László Csaba: A hédervári vár. In: Horváth László (szerk.): *Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora*. Mátra Múzeum, Gyöngyös.
- Matković, Stjepan (1996): Čista stranka prava i stranački izbori na prijelazu 19. u 20. stoljeće. In: *Povijesni prilozi*. 15.
- Néma Sándor (2007): *Hédervár. Száz magyar falu könyvesháza*. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Miniszterelnöki Hivatal – Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat, Budapest.
- Pálosfalvi Tamás (2013): Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. In: *Turul*. 2013/1. sz. (Elérhető: http://real.mtak.hu/19356/1/Vitezek_u_173211.9315.pdf).
- Pliverić, Josip (1886): *Beitrag zur ungarisch-kroatischen Bundesrechte*. Forgotten Books, Agram.
- Pliverić, Josip (1887): *Der kroatische Staat*. Verlag von Leopold Hartman's Akadem, Buchhandlung (Kugli & Deutsch), Agram.
- Polić, Martin (1900): *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života*. Dio drugi, Zagreb.
- Polić, Martin (1901): *Dragutin grof Khuen Hédarváry i njegovo doba*. Zagreb.
- Pölöskei Ferenc (1963): *A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása. 1909–1910*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pölöskei Ferenc (1999): Az Osztrák–Magyar Monarchia Balkán-politikája az I. világháború előtti években. In: *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Történelmi és politológiai előadások*. Napvilág Kiadó, Budapest.

- Reisz T. Csaba (2017): „*Kedves Lajosom*” Csánki Dezső levelei Thallóczy Lajoshoz 1879–1916. Magyar Történelmi Társulat – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- Rumenjak, Natalija (2000): Politička karikatura i slika 'Khuenovih Srba' s kraja 19. st. u Hrvatskoj. In: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 32. No. 3.
- Tisza István (1923): Az 1894. május–június havi krízis történetéhez. In: *Gróf Tisza István összes munkái*. Első kötet. Franklin-Társulat, Budapest.
- Soós László (szerk.) (2018): *Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1918. A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei*. A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 56. 1. kötet. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest.
- Tomašić, Nikola (1910): *Temelji državna prava hrvatskoga kraljevstva*. Zagreb: Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga zemaljskog arhiva. Zagreb.
- Tonelli Sándor (1941): Tisza István utolsó útja (Sarkotic István báró vezérezredes, Bosznia-Hercegovina utolsó tartományi főnökének naplója). *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Geographico-Historica*. Tomus VII. Fasc. 2. Szeged.
- Urbanitsch, Peter – Rumpfer, Helmut (Hrsg.) (2000): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 / Verfassung und Parlamentarismus: Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften*. Band VII, Teil 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Závodszy Levente (1920): *A Héderváry család története*. Szerzői magánkiadás, Budapest.

EGYÉB FORRÁSOK

- A Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről. Magyar Törvénytár 1836-1868. évi törvénycikkek, Budapest, 1896.
- Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1910. Kroatien und Slawonien; Druck und Verlag der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1910. 1190. ÖNB-ALEX - Staatshandbuch (onb.ac.at). Letöltve. 2023. II. 5.
- Képviselőházi Irományok.
- Képviselőházi Napló.
- Magyar Országos Levéltár Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek.
- Stenografički zapisnici i prilozi Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. 1884-1887. Zagreb, 1889.
- Zakon od 14. svibnja 1887. ob uređenju posalah crkve grčko-istočne i o uporabi ćirilice u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Sbornik zakonah i naredaba valjanih za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Zagreb 1887.
- Zemský archiv v Opavě. Sbíрка matrik Severomoravského kraje • NAD: 165, inventární číslo: 3169, signatura archivu: Je III 31, typ matriky: katolická, Původce: Jeseník, římskokat. f. ú., obsah svazku: N 1831–1853 I-N 1831–1853, s. 117. Časový rozsah 1831 - 1853 Obsah svazku N • 1831-1853 I-N • 1831-1853 Územní rozsah Bobrovník, Děřichov, Ditřichštejn, Dlouhá Hora, Jeseník, Mýtinka, Pasíčka, Seč Místo uložení Zemský archiv v Opavě.

LAPOK, FOLYÓIRATOK

- *Budapesti Hírlap*. 1883. szeptember 12. 251. sz. A jövődöbeli bán. 2.
- *Budapesti Hírlap*. 1883. december 1. Az új bán. 1.
- *Budapesti Hírlap*. 1903. 30. sz. A bemutatkozás.
- *Budapesti Hírlap*. 1903. június 28. 26. sz. Gróf Khuen-Héderváry Károly.
- *Budapesti Napló* Budapest, 1904. IX. évf. 213. sz. Mentelmi ügyek, kedd, augusztus 2. 4.
- *Magyarország és a nagyvilág*. XX. évf. 49. sz. Budapest, 1883. december 9. Gr. Khuen-Héderváry Károly. Az új horvát bán. 1-2.
- *Magyarország*. XXIII. évf. 331. sz. A trónváltozás a képviselőházban. 1916. XI. 28. 3.
- *Obzor*. Vol. XLIV, No. 153, „Nikola pl. Czernkovich, dr. Iso Kršnjavi i dr. Švartz”. Zagreb, 1903. VII. 8. 2.
- *Vasárnapi Újság* 1903. 50. évf. 27. sz. Gróf Khuen-Héderváry családja.